

Daina Nitiņa

Gramatika un valodas mode

Apzīmējumu *mode* valodniecībā parasti mēdz lietot gadījumos, ja ir runa par kāda vārda aktualizēšanos, tā strauju izplatību. Taču tas var attiekties arī uz atsevišķiem izteicieniem, gramatiskām konstrukcijām, uz pārmaiņām vai inovācijām vārda morfoloģiskajā noformējumā, vārdformu sadalījumā.

Valodas mode parasti saistās ar ekstralingvistiskiem faktoriem, tādiem kā autoritāšu ietekme, ar prestižu saistīts citas valodas iespaids vai kontaktvalodas maiņa, vēlme lietot kādu jaunu izteiksmes veidu – vārdu vai konstrukciju, īpaši, ja tas rada piederību pie kādas sabiedrībai svarīgas runātāju grupas: jauniem, biznesā veiksmīgiem cilvēkiem, ietekmīgiem politiķiem vai plašsaziņas līdzekļu darbiniekiem.

Kā zināms, nelokāmie divdabji ar *-am, -amies, -ām, -āmies* ir samērā reti sastopami. Tāpēc jo vairāk interesants ir fakts, ka mūsdienās ir aktualizējušās dažas savā ziņā arhaiskas nokrāsas konstrukcijas ar šo divdabi, tādas kā *likās esam, sakās pārdzivojam, šķietas esam, domājas esam, iedomājas esam* u. tml. Tās sastopamas kā mutvārdu, tā rakstu valodas tekstos, piemēram,

- **daiļliteratūrā:** [...] *ko viņš bija meklējis visu mūžu un vienu īsu brīdi domājies esam atradis* [...]; *Es dzivoju starp to, ko domājos redzam, un to, ko zinu*; [...] *tajā šaurajā vidē, kur visi likās no vienas planētas esam*; [...] *vai viņš ir tas, kas domājās esam* [...] (A. Neiburga). [...] *žurnālisti uz mūžu iedomājās sevi esam rakstnieces uzticības personas*; [...] *Ja Es būtu tāds, kā jūs sakāt Mani esam* [...]; *Bet viņš dievināja tos, ko uzskatīja esam savus draugus* (G. Repše);
- **plašsaziņas līdzekļos:** [...] *mainīt kultūras dzīves ieradumus, kas viņam neliekas vairs labi esam*; [...] *politiķi, kuri četru gadu laikā izrādījušies esam tikai cilvēki*; [...] *kolēģu bažas saka izprotam LTV raidījumu radošās daļas vadītāji* [...] (Diena 2005). *Viņš sakās esam psiholoģiski noturīgs šādās situācijās*; [...] *ši apmaksātā izklaide nešķiet esam likuma pārkāpums* [...] (Diena 2006). *Atkal latvju tautai jāsapņo par ļaudīm, kuri domājās esam tās prāts, gods un sirdsapziņa*. (Vakara Ziņas 1996) *Linda teicās esam studijā* [...] (Saldā Dzīve 2008);

- **internetā:** [...] pašlaik tas pats Jānis Skrastiņš **sakās esam** trakoti norūpējies par tiesiskumu valstī [...] (L. Lapsa, Delfi 2008). *Kaut gan Kanādā esmu dzirdējis valdību sakām – jo labāki latvieši jūs būsi, jo labāki kanādieši jūs būsi.* (I. Latkovskis, Delfi, 04.06.2010);
- **sarunvalodā televīzijā, radio un laikrakstu intervijās:** *Bet vai kāds šo ceļu iedomājas vieglu esam?* (G. Ulmanis, Neatkarīgā Čiņa 1995) *lerosinājums atzīts par ļoti labu esam* (LTV1, de facto, 10.01.2010). *Institūta direktors teicās nezinām, vai viņš ir arestēts* (radio SWH ziņas, 12.05.2010). *Varbūt kāds to uzskatīs par labu esam* (LTV1, 100. panta preses klubs, 11.06.2010).

Šā tipa konstrukciju izplatība vedina domāt, ka to izmantošana reizi pa reizei kļuvusi par sava veida valodas modi. To, starp citu, novēroju arī 2010. gada janvārī Daugavpils Universitātes konferencē, kad konstrukciju ar nelokāmo divdabi *esam (uzskatīt par labu esam)* lietoja darba grupas vadītāja.

Vārdu savienojumā ar nelokāmo divdabi pēdējo gadu tekstos konstatēta reti lietotā darbības vārda *sacīties* tagadnes vārdformu *sakās*, piemēram: *Filma [...] stāsta par diviem Araratiem – kalnu, kas ietinies miglā, redzams teju no jebkuras vietas Armēnijā, un konjaku, kuru armēņi sakās milam vairāk nekā sievietes.* (Rīgas Viļņi, Nr. 23, 11.–20.06.2010) Nav turpretim izdevies reālā lietojumā pamanīt pagātni *sacījās*, kas fiksēta 2006. gada vārdnīcas materiālā: *Viņš sacījās pats to dzirdējis. Viņš sacījās mūs gaidīt.* (LVV 2006, 930)

Turpretim, ja pievērsamies līdzīgas nozīmes darbības vārdam *teikties*, nākas konstatēt, ka aktualizējusies, iespējams, zilbju skaita sakritības dēļ tieši pagātnes vārdforma *teicās*, nevis *teicas*: *teicās esam, teicās nezinām*. Tas fiksēts arī vārdnīcā: *Viņš teicās slimis esam. Viņš teicās to padomāt.* (LVV 2006, 1086)

Mūsdienu latviešu valodā ir darbības vārds *iedomāties*, taču bezpriedēkļa forma *domāties* tiek uzskatīta par novecojušu. Tomēr, atceroties iepriekš minētos piemērus ar nelokāmo divdabi, var runāt par vārdformu *domājas, domājās*, retāk *domājies, domājos* aktualizēšanos, jo tās lieto ne vien vārdsavienojumos ar nelokāmo divdabi *-am, -amies, -ām, -āmies*, bet arī citās konstrukcijās, piemēram, saistībā ar darāmās kārtas pagātnes lokāmo divdabi: *viņi domājas saglabājuši savas pozīcijas* (dzirdēts Latvijas Radio 2009. gadā).

Šajā sakarībā gribas norādīt arī uz citu refleksīvo darbības vārdu trešās personas vārdformu aktivizēšanos ikdienas runā un citos tekstos. Tā, domājams, radusies kā vārdu spēle vai joks, kā stilistisks jauninājums izteiksmes atsvaidzināšanai vai humoristiskai noskaņai, bet pamazām

ieguvusi modes vārdformas vai izteiciena iezīmes: *Re, kā cilvēki brauc un maskojas, un trakojas.* (Latvijas Radio, 09.08.2007) *Lai labi strādājas! Lai [jums] labi atpūšas!* (Radio SWH, 01.08.2008) Jāņos LNT, piemēram, savulaik novēlēja: *Lai jums jauki ligojas!* (23.06.2005)

Starp citu, arī citās ikdienas sfērās, piemēram, ģērbšanās stilā, joks var kļūt par modi vai kādu tās akcentu.

Jāatzīst, ka atgriezenisko darbības vārdu nestandarta lietošanā mūsdienā tekstos konstatējami dažādi atšķirīgi gadījumi:

- 1) jau iepriekš pieminētie savā ziņā humoristiskie ikdienas runas izteicieni, kā *Lai jums labi dziedas!* u.tml., kas var tikt izmantoti arī, piemēram, dzejas tekstā: *Kā tev murrājas, kā tev medās? Kāds laiks ir tur, runci kedās?* (O. Vācietis);
- 2) stilistiski jaunas vai aizmirstas izteiksmes veida meklējumi, piemēram, dzejā: *Visu mūžu mēmums un saprasties nespēja Ar to, ko mīlu visvairāk, Un vārdi, vienīgais, kas man pieder, Neļaujjas teikties un vairās.* (V. Belševica);
- 3) veidojumi pēc asociācijas ar līdzīgas nozīmes vārdiem vai, piemēram, tās pašas saknes atgriezeniskajiem priedēkļvārdiem (*braukāt – pabraukāties*): *Iedomā pabraukāties? Braukājies, cik uziet!* (Reklāma TV3, 13.05.2010);
- 4) atgriezenisko darbības vārdu nozīmes neievērošana, piemēram, *solīties* ('izteikt apņemšanos, solījumu; apņemties' LVV 2006, 1024) – *Vētra nesolās būt* (LR1, 13.08.2010);
- 5) situācijā neiederīgas vai neveiklas konstrukcijas, piemēram: *plāns nepieņemams* 'plānu neizdodas pieņemt' (LTV1, Kas notiek Latvijā?, 24.02.2010);
- 6) gadījumi, kad var rasties pārpratumi vārdu nozīmes atšķirību dēļ (*ienākt – ienākties* 'nogatavoties' – LVV 2006, 363), piemēram: *Nav ienākusies pareizā atbilde* (radio SWH, 04.06.2010).

Valodas mode, liekas, atzīstama par vienu no faktoriem, kas veicinājuši divdabju ar *-ošs, -oša* izplatīšanos. Mūsdienās dažādos literārās valodas avotos konstatējami ne vien vispārlietojami vārdi ar *-ošs, -oša*, kā *satraucošs (saraucoši notikumi), ilgstošs (ilgstoša slimība)*, bet arī daudz atvasinājumu, kas sastopami galvenokārt oficiālā stilā vai lietišķā izteiksmes veidā, piemēram: *spēkā esošie normatīvie akti, personu apliecinošs dokuments, piemērot noteikumus ar atpakālejošu spēku, informatīvi izglītojošs izdevums, ienākošie un izejošie dokumenti, zaudēt vadošās pozīcijas, valdību atbalstošās partijas, noraidoša attieksme pret projektu, sniegt izsmelošas ziņas, kontrolējošās institūcijas, tiesībsargājošās iestādes* un daudzi citi.

Pamatotas ir valodnieku, piemēram, V. Kalmes un G. Smiltnieces (Kalme, Smiltiece 2001, 262–263), bažas par to, ka vārdu ar *-ošs, -oša* izplatīšanās un to pārmērīgs daudzums dažos tekstos kļūst nomācošs un dara valodu nelabskanīgu, it sevišķi tādi darinājumi kā *palīdzētgrībošs, darītvarošs, strādātprotošs, nesošs (zaudējumus nesoši ligumi)* u.c. Šajā sakarībā īpaši pieminami ir lietvedības jeb dokumentu valodā izplatītie vārdu savienojumi ar *tekošs* un *sekojošs*: *tekošais jautājums* 'kārtējais jautājums', *tekoši uzdevumi* 'kārtējie uzdevumi', *sekojošas problēmas* 'šādas problēmas' u. tml.

Divdabji ar *-ošs, -oša* ir parocīgi, jo dod iespēju ātri un operatīvi veidot tekstu, it īpaši lietišķās valodas vai kancelejas stila tekstus. Tāad šie divdabji var būt noderīgi, taču tie var būt arī nevajadzīgi citu latviešu valodas izteiksmes līdzekļu aizstājēji, pat pārspilējumi vai klišejas, kas radušās valodas lietotāju nolaidības, pakļaušanās pašplūsmai vai savdabīgas modes pēc.

Gan televīzijā, gan radio samērā bieži ir dzirdami vārdsavienojumi *ir jāzina to, ir jāsaprot to, jādara to* (pareizā *jāzina tas, jāsaprot tas, jādara tas* vietā), kas, raksturīgi, piemēram, politiķa Aināra Šlesera runai. Taču tos var dzirdēt lietojam arī citas pazīstamas vai populāras personas, piemēram, mācītāju Vairu Bitēnu: *Man jāsaka to* (dzirdēts televīzijā – LTV1, 29.11.2009). Minētā tipa konstrukcijas konstatētas galvenokārt mutvārdu valodā vai nerediģētos tekstos, piemēram, e-pasta sūtījumos: *Jums jānosūta šo rozi vismaz 5 saviem labiem draugiem stundas laikā pēc e-pasta saņemšanas. Pēc tam atkal jāiedomājas kādu vēlmi, kura obligāti piepildīsies!* (21.05.2010) Tās liecina par gramatiskās sistēmas vienkāršošanās tendencēm vai pārmaiņām pēc analogijas, piemēram,

- gan ar tādām konstrukcijām kā *man ir jābeidz lasīt grāmatu,*
- gan konstrukcijām ar vietniekvārdiem *es, tu, mēs, jūs, sevis,* kas kopā ar vajadzības izteiksmes vārdformām tiek lietoti nevis nominatīvā, bet akuzatīvā: *viņam ir jāmil mani, man tevi jāsatiek, katram ir jāsaudzē sevi.*

Tādu vārdsavienojumu kā *katram ir jāsaprot to* izplatību var sekmēt televīzijā dzirdamās valodas un atsevišķu politiķu, citu sabiedrībā pazīstamu cilvēku autoritāte. Šāda situācija var radīt ar valodas modi saistītas valodas pārmaiņu tendences, tomēr tas vismaz pagaidām, manuprāt, nav attiecināms uz konstrukcijām ar akuzatīva lietojumu saistījumā ar vajadzības izteiksmi.

Šis uzskats gan var izrādīties īstermiņa atzinums, jo nākas konstatēt, ka vajadzības izteiksmes konstrukcijās normatīvā nominatīva

vietā akuzatīvs sastopams arī rediģētos rakstu avotos, piemēram, laikrakstos: *Samazināt vai pavisam atņemt pabalstus ieceļotājiem pirmos 3–5 gadus pēc iebraukšanas, jo pirms pabalstu saņemšanas no valsts jādod kādu labumu sabiedrībai.* (Diena 2010) *Regulatoram (banku uzraudzībai) ir jāveicina konkurenci.* (Neatkarīgā 2010)

Var uzskatīt, ka par modes lietu ir kļuvusi tradicionālo vienskaitlinieku lietošana daudzskaitlī un otrādi (sk. arī šajā laidienā I. Lokmanes rakstā). To ietekmējis gan atsevišķu latviešu valodas lietotāju izmantoto vārdformu paraugs, kas dažkārt mēdz būt lipīgs (Laiveniece 2005, 65), gan atteikšanās no kādreizējām valodas lietošanas tradīcijām, kas bija radušās tiešā vai netiešā krievu valodas ietekmē, un pāriešana citas – angļu – valodas vārdu izmantošanas parauga sfērā.

Tāpat kā krievu valodā vārds *puck*, arī latviešu valodā svešvārds **risks** gadiem ilgi lietots kā vienskaitlinieks: *riska kapitāls* (SV 1999, 691), *riska faktori*, *liels risks*, *darījumi, kas saistīti ar risku* (LVV 2006, 919) u. tml. Taču pedējā desmitgadē šā vārda lietojums, kam angļu valodā atbilst ne vien *risk*, bet arī vairāki citi vārdi, ir aktivizējies, un vārds *risks* sastopams arī daudzskaitļa vārdformās. Piemēram: *starptautiskās sistēmas attīstības riski*, *kompromisa riski*, *nākotnes riski*, *risku prognozēšana*, *uzņēmējdarbības risku analīze*, *profilaktiski līdzekļi dažādu slimību rašanās risku samazināšanai* (Nītiņa 2004, 41–42).

Parādība, ka latviešu valodā paplašinājusies vārdu semantika un to formu paradigma, ir skaidrojama ar dažādu faktoru ietekmi: to veicinājusi gan nepieciešamība izteikt kādas jaunas nozīmes, meklēt precīzāku izteiksmi, gan citvalodu tekstu un citu valodu vārdu lietojuma tradīcijas, gan terminoloģijas ietekme. Vienskaitlinieku lietošana daudzskaitlī kļuvusi par aktuālu parādību, un kopumā var atzīt, ka tai mūsdienās piemīt valodas modes iezīmes.

Tradicionālie vienskaitlinieki, kas mūsdienās tiek lietoti arī daudzskaitlī, veido samērā plašu vārdu kopumu, kurā ietilpst ne vien aizguvumi, resp., svešvārdi, bet arī latviskas cilmes darinājumi: *izaicinājums – jauni izaicinājumi*, *sadurties ar sarežģītiem izaicinājumiem*; *apdraudējums – drošības apdraudējumi*, *izdzīvošanas apdraudējumi*; *apjoms – lieli apjomi*; *izglītība – iegūt vairākas augstākās izglītības*; *atbildība – dažādas atbildības*; *pieredze – dažādu valstu pieredzes* u. c., piemēram: *Vienas atbildības jāvērtē prokuratūrai, citas vēlētajiem vēlēšanās* (J. Domburs, Delfi, 03.06.2010); *Ekonomikas ministrijas viena no būtiskākajām funkcijām un atbildībām ir starptautiskā tirdzniecība* (M. Zemītis, Delfi, 09.06.2010).

Minēto vārdu daudzskaitļa formu lietošana saistās gan ar citvalodu, sevišķi angļu valodas, ietekmi, gan iespēju izteikt kādu jaunu, piemēram, terminoloģisku vai stilistisku, nozīmi vai tās niansi (Skujiņa

2002, 74; Smiltnece 2008, 170–171). Taču zīmīgi, ka valodas jauninājumi, inovācijas, modes vai nemodes lietas maz fiksētas vai analizētas plašākos latviešu valodas pētījumos – gramatikās un vārdnīcās.

Tā, piemēram, „Latviešu valodas vārdnīcā” (LVV 2006) visi iepriekš minētie vārdi raksturoti galvenokārt kā vienskaitlinieki, lai gan palaikam norādīts uz atšķirīgu vārdformu izmantošanu, piemēram: **aktivitāte**, radoša aktivitāte – **aktivitātes**, partiju aktivitātes; **aktualitāte**, problēmas aktualitāte – **apspriedes dienas aktualitātes**; **ātrums** – motocikls ar četriem **ātrumiem** (LVV 2006, 45, 46, 124).

Manuprāt, pats par sevi saprotams ir tas, ka vārdnīcās netiek ņemti vērā un analizēti gadījuma rakstura vai latviešu valodas garam neatbilstoši daudzskaitļa vārdformu lietojumi, tādi kā *neatkarības, draudzības, politikas, inteliģences, ekonomikas, kvalitātes, konsekvences, kapacitātes* u. c. (Baldunčiks 2005, 7)

Daži piemēri: *Tādēļ arī Nacionālā drošības koncepcijas noziedzības sadaļa salīdzinājumā ar ārvalstu noziedzības novēršanas **stratēģijām** atgādina kuslus spalvas mēģinājumus. [...] Jo tai nav vissvarīgākā instrumenta noziedzības novēršanas sociālo līdzekļu piemērošanai, kurus regulē nodarbinātības, ģimenes, jaunatnes u. c. **politikas**.* (M. Luste, Delfi, 31.05.2010.) *Neieslīgstot detaļās – visi scenāriji šobrīd ir varbūtības teorijas, gan par bankrotiem, gan tiesvedībām, gan vairāk vai mazāk veiksmīgām **pārdošanām**.* (J. Domburs, Delfi, 03.06.2010) [...] *nav darījis neko, lai, izmantojot EM rīcībā esošās konkurences un regulēšanas **politikas**, cīnītos pret degvielas cenu nepamatotu kāpumu un konkurences samazināšanos.* (M. Zemītis, Delfi, 09.06.2010)

Dzīva, tātad lietojumā pastāvoša valoda mainās, un pārmaiņas ir valodas dzīvības un attīstības avots. Tāpēc arī visas tradicionāli neierastas daudzskaitļa vārdformas nav pār vienu kārti metamas, jo, piemēram, mūsu nemierīgajā laikmetā var būt dažādi riski un izaicinājumi.

Tomēr latviešu valodas tradīcijām, gramatikas un semantikas likumiem un valodas izjūtai neatbilstošs lietvārdu daudzskaitļa lietojums diemžēl nereti liecina par nepietiekamu valodas prasmi vai māku izteikt domu un veidot tekstu, par burtisku tulkošanu no angļu vai kādas citas valodas vai neveiksmīgiem mēģinājumiem rast citvalodu tekstiem pēc iespējas tuvāku vai adekvātu izteiksmi.

Piemēram: [...] *palīdz ārpolitikā iesaistītajām amatpersonām noteikt prioritātes un **stratēģijas**.* [...] (Diena 2006); *var būt prioritāte un prioritātes, taču laikam gan ir loģiski, ka stratēģija ir viena. Cilvēku **dzīvības** aviokatastrofā [...] Ja jāizvēlas starp **dzīvībām** un naudu, es izvēlos **dzīvības*** (Neatkarīgā Rita Avīze 2007). *Kamēr citu Eiropas valstu politiķi un **sabiedrības** drudžaini debatē par to, kā saglabāt Eiropas finanses un nosargāt eiro nākotni, tikmēr*

Latvijā ziņas par to parādās vien pie ārvalstu jaunumiem (Kr. Rozenvalds, Delfi, 31.05.2010).

Pēc maniem novērojumiem, mazāk dažādi faktori un arī mode ir ietekmējusi daudzskaitlinieku lietošanu vienskaitļa vārdformās (izņēmums šai ziņā ir dzejas teksti). Tomēr pēdējā laikā plašsaziņas līdzekļu valodā ierastā vārda *debates* (krievu *дебаты*) vietā pēc angļu valodas *debate* parauga ir kļuvusi populāra vārdforma *debate*, piemēram: *Interesanti, kā izskatīsies šo partneru konkurentu **debate**?* (Pana Klekša jautājums radio SWH, 27.01.2010); *Bija pietiekoši gara **debate**; es gribu iebilst šai **debatei*** (S. Āboltiņa, LTV1, 100. panta preses klubs, 12.02.2010, 18.06.2010); *Tā ir atsevišķa **debate*** (A. Slakteris, TV3, Nekā personīga, 30.05.2010); *atgriezties pie **debates** par alkohola tirdzniecību* (LR1, Krustpunktā, 29.06.2010).

Samērā bieži vārdforma *debate* dzirdama Jāņa Dombura raidījuma „Kas notiek Latvijā?” diskusijās, piemēram: *Ir iespējama šī **debate*** (03.02.2010). *Mēs gribam būt gatavi nākamai **debatei**; Mēs esam gatavi **debatei*** (03.03.2010). Tieši vienskaitļa vārdformu *debate* ir iecienījis Valdis Dombrovskis, un to 2010. gadā esmu dzirdējusi viņu lietojam vairākkārt gan televīzijā, gan radio, piemēram: *Ja mēs atveram **debati**, vēl jau nemaz nav zināms, vai varēsim to **debati** sekmīgi aizvērt* (LTV1, 17.02.2010); *korekta politiskā **debate*** (Kas notiek Latvijā?, 30.06.2010).

Iepriekš teiktais, protams, nenozīmē to, ka mutvārdos vai it sevišķi rakstos netiktu lietots latviešu valodā tradicionālais daudzskaitlinieks *debates* (LVV 2006, 227), piemēram: *Jācer, ka gaidāmās parlamenta vēlēšanas politiķus motivēs iesaistīties dziļākās **debates** un diskusijās par Latvijas nodokļu politiku [...]* (A. Dobelis, Delfi, 02.06.2010).

Retumis parastā latviešu valodas daudzskaitlinieka *tiesības* vietā dzirdēta vienskaitļa vārdforma *tiesība* (LVV 2006, 1093), piemēram: *Bet viņiem tāda **tiesība** ir* (LR1, Krustpunktā, 29.06.2010). Daudz plašāk nekā latviešu valodā atbilstošas nozīmes vārdu vienskaitļa vārdformas sastopamas angļu valodā, un tam, protams, mūsdienās ir sava ietekme uz latviešu tekstiem: *right, licence, law; braukšanas tiesības – right of way, autovadītāja tiesības – driver's licence, starptautiskās tiesības – international law, Eiropas Kopienas tiesības – Community law, publiskās tiesības – public law* (Veisbergs 2000, 737).

Ne tikai dzejas tekstos (Nītiņa 2004, 42), bet arī politiskās diskusijās daudzskaitlinieka *bažas* vietā ir konstatēta vienskaitļa vārdforma *baža*, piemēram: *Mums ir **baža**, ka ne* (Kas notiek Latvijā?, 30.06.2010). *Šī **baža** ir nedaudz pārspīlēta* (V. Dombrovskis, LR1, 03.10.2010).

Lai arī nepilnas ģimenes ir bijušas arī agrāk un bērnus ir audzinājis kāds viens no vecākiem, parasti māte, galvenokārt pēdējos desmit gados paralēli tradicionālajai latviešu valodas daudzskaitļa vārdformai **vecāki**

ir sākusī izplatīties vienskaitļa vārdforma **vecāks**: *ši prasība ir izpildāma jebkuram apzinīgam vecākam, pārmest vecākam* u. tml. konstrukcijas, kas konstatējamas gan preses izdevumos, gan dzirdamas radio un televīzijā; vienskaitļa vārdforma **vecāks** akceptēta arī pedagoģijas terminoloģijā.

Runātāji un rakstītāji valodā nepārtraukti iepludina inovatīvas parādības, jaunas semantiski gramatiskas struktūras. Dažas no tām ir īslaicīgas parādības, viendienītes, citas pielip, tās pārņem citi valodas lietotāji, un tās ir aktuālas īsāku vai garāku laika posmu.

Interesants ir dažu pēdējā laikā latviešu valodā novērotu tendenču salīdzinājums: runājot par cilvēku profesijām un darbības sfērām, nereti vispārina vīriešu dzimti, bet dzīvnieku – mājas draugu – vērtējumā konstatējami centieni diferencēt to dzimumu. Tā, izteikumos par dzīvniekiem, mājas miluļiem, vērojami emocionāli ekspressīvi atvasinājumi un jaundarinājumi (Nītiņa 2008, 6, 8), starp citu, arī vairīšanās no vārda *kuce* vai *kucīte*: *sune, sunene, sunīte, sunenīte, taksīte, taksenīte, suņpuika, dzeltenais suņvīrs, suņjaunkundzes*, arī *seskene, seskenīte* (no sludinājumiem) u. c., piemēram: *esot laba, sirsnīga sune* (sludinājums); *tomēr visvairāk laika pāiet ar sunenīti Pepi* (M. Freimanis); **ķirzakpuišim** vajag draudzeni (Interneta ziņas 2005); **seskenes** ir neatkarīgākas un ne tik piemīlīgas kā **sesku puiši**. *Ar dāmītēm ir vēl kāda problēma.* (Žurnāls „Māja” 2007)

Arī gadījumos, kad dzimums parasti vai tradicionāli netiek gramatiski šķirts, piemēram, sīku dzīvnieku un citu radījumu nosaukumos, sastopami reti lietoti vai inovatīvi darinājumi (Nītiņa 2008, 6): *pūce – pūču tētis, pūcis* (dzirdēts Latvijas Radio 2006); *žurka – Bet žurks nesen kļuva par atraitni [...], Nu žurku puika ir skumīgs [...]* (M. Freimanis); *ķirzaka – ķirzaks pašā spēku plaukumā meklē sievu* (Interneta ziņas 2005); *[...] piecēlusies kājās no perēšanas, ērgļu mamma minūtes desmit rūpīgi aplūkoja abas olas [...], putnene acimredzami uztraucās par izlijušo olbaltumu.* (Diena 2010)

Citas likumības, gramatikas tradīcijas un modes tendences vērojamas cilvēku funkcionālajos nosaukumos.

Profesijas vai amata apzīmējuma vispārīgā nozīmē mēdz lietot vīriešu dzimtes vārdformas, taču attiecībā uz konkrētu darītāju, ja tā ir sieviete, pēc latviešu valodas likumiem ir jāizvēlas attiecīgā sieviešu dzimtes vārdforma. Tomēr valodas praksē vai nu runātāju un rakstītāju nezināšanas, vienaldzības, vai ieraduma un modes pēc pārlieku bieži mūsdienās sastopami tādi gadījumi, kad, piemēram, Kristīne saka: *es esmu izglītības darbinieks.*

Šāda tipa atkāpes no latviešu literārajā valodā iedibinātajām normām neapšaubāmi balsta formāla pieeja dažādu personu sarakstu veidošanā pēc nomenklatūras vai standarta prasībām, kam raksturīga vīriešu dzimtes vārdformu dominānce, sk., piemēram, personāla

sarakstus LU mājaslapā: *izpilddirektors Ieva Reinberga, dekāna palīgs Irēna Kelle, projekta vadītājs Rasma Kārklīņa, studiju metodiķis Zanda Misiņa, datortehnikas inženieris Māriete Sīle, vadošais pētnieks Ella Buceniece, asociētais profesors Ieva Kalniņa, profesors Janīna Kursīte-Pakule* utt.

Tā kā tādu vārdu pāru kā *darītājs/darītāja, uzvarētājs/uzvarētāja* lietošanā nereti priekšroka tiek dota vīriešu dzimtes vārdformām, dažkārt tiek pārkāpti latviešu valodai raksturīgi vārdu saskaņošanas principi. Piemēram: *Savukārt **valsts** cietusi kā uzņēmuma kapitāldaļu **turētājs***. (K. Gerhards, Apollo, 18.06.2010)

Nedaudz cits lingvistisks aspekts ir sieviešu uzvārda vārdformas izvēle, kas dažkārt saistās ar vēlmi atgriezties pie dzimtas uzvārda vai saglabāt visai dzimtai vienotu uzvārdu. Šo vēlēšanos var uzskatīt par kaprīzi, arī modi, kas mēdz būt lipīga vai kam piemīt tendence izplatīties, jo aizvien biežāk sastopamies ar tādiem personu apzīmējumiem kā *Anna Vītols, Ieva Lācis* u. c.

Taču šo situāciju, iespējams, iespaido centieni atbrīvoties no visa, kas saistās ar padomju laiku. Un te nu kā piemēru varu minēt savu dzimšanas apliecību, kas izdota dažas dienas pēc manas piedzimšanas un kur ir ierakstīts: *Nītiņš, Daina – Aija*. Četrdesmito gadu otrajā pusē, kad man tika izsniegta padomju laika dzimšanas apliecība, un laikā, kad sāku iet skolā, es ieguvu jaunu apzīmējumu: *Daina Nītiņa*. Tagad modes vai kādu citu faktoru iespaidā varētu ienākt prātā doma, vai nebūtu laiks atgriezties pie vārdiem un uzvārda vārdformas, kāda man tika dota piedzimstot.

Taču pie sava vārda un uzvārda gadu gaitā esmu pieradusi. Turklāt pastāv jautājuma zinātniskā puse. Lai arī sieviešu uzvārdu vārdformas ir nostiprinājušās padomju laikā, šās sistēmas izstrādes pamati tika likti 20.–30. gadu valodnieku darbos (Nītiņa 2008, 7).

Valodnieku pūliņus izveidot latviešu valodā stabilu vīriešu un sieviešu uzvārdu sistēmu gan ir kavējis savulaik pieņemtais Saeimas likums (Likums 1927), kas noteica, ka oficiālos dokumentos (pasēs) arī sieviešu uzvārdi rakstāmi ar vīriešu dzimtes galotni, piemēram: *Anna Kreilis*. Taču, kā norādīts Čikāgas latviešu valodas pulciņa izdevumā „Vēstis” (Kalniņš 1981a, 4; Kalniņš 1981b, 3), izņemot pasēs, citur valsts likums sievietēm neliedza rakstīt savu uzvārdu ar sieviešu dzimtes galotni, turklāt latviešu valodas likums, resp., valodnieku definētais likums, liek to darīt.

Lai arī atsevišķiem valodas lietotājiem valodnieku ieteikumi nešķiet pieņemami un viņi tos neņem vērā, sk., piemēram, *Baiba Rubess par to, kas īpašs latviešos* (Delfi 2008), un par vienu no šādas attieksmes faktoriem tiek uzskatīta arī „trimdas tautiešu ieviesta mode” (Stengrevica 2005, 9), tomēr uzvārdu lietošanas noteikumi kopš pagājušā gadsimta 30. gadiem līdz mūsdienām latviešu valodā pamatos ir nostiprinājušies un

tie tagad tiek ievēroti, izsniedzot pasēs (Noteikumi 1996).

Ar valodas modi saistītas parādības var būt kā ar plus, tā mīnus zīmi, jo mode paliek mode. Kā liecina apģērbu, automašīnu markas izvēle, mājokļu un dārza iekārtošanas maniere: viss, kas ir modē, noteiktā laikposmā un it īpaši noteiktas cilvēku sociālās grupas ietvaros tiek atzīts par labu, skaistu, prestižu esam, taču mode ātri mainās un ir pārejoša parādība. Un tā tas var būt un arī mēdz notikt ar atsevišķām valodas parādībām, īpaši tām, kuras nebalsta nekādi citi faktori kā vien mode.

1. Baldunčiks, J. Neparasts daudzskaitlis mūsdienu zinātnes un izglītības valodā. No: *Latviešu valoda – robežu paplašināšana*. Valsts valodas komisijas raksti, 1. sēj. Rīga : VVK, 2005, 6.–12. lpp.
2. Kalme, V., Smiltnece, G. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja : LiePA, 2001.
3. Kalniņš 1981a – Kalniņš, A. Pareizas latviešu valodas labad. No: *Vēstis*. Žurnāls latviešu valodai: Domāsim, runāsim, rakstīsim latviski! 5. burtn. Chicago, 1981, 3.–11. lpp.
4. Kalniņš 1981b – Kalniņš, A. Pareizas, skaidras, bagātas latviešu valodas labad. No: *Vēstis*. Žurnāls latviešu valodai: Domāsim, runāsim, rakstīsim latviski! 7. burtn. Chicago, 1981, 3.–16. lpp.
5. Laiveniece, D. Par kādu modes lietu latviešu valodā. No: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 1. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 65.–70. lpp.
6. Likums 1927 – Likums par vārdu un uzvārdu rakstību dokumentos. *Valdības Vēstnesis*, nr. 48, 1927.
7. LVV 2006 – *Latviešu valodas vārdnīca*. 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu. Rīga : Avots, 2006.
8. Nītiņa, D. *Moderna cilvēka valoda*. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2004.
9. Nītiņa, D. Dažas „Latviešu valodas gramatikas” sagatavošanas problēmas. No: *Linguistica Lettica*, 18. Rīga : LU LaVI, 2008, 5.–14.lpp.
10. Noteikumi 1996 – Ministru kabineta „Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju dokumentos”. *Latvijas Vēstnesis*, 1996, 17. maijs.
11. Skujiņa, V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Otrais, labotais un papild. izd. Rīga : LaVI, 2002.
12. Smiltnece, G. Lietvārdi jeb substantīvi. No: *Latviešu valodas gramatika: koncepcija, prospekts, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008, 148.–219. lpp.
13. Stengrevica, M. Latviešu valodas aktuālās problēmas. No: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 1. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 6.–10.lpp.
14. SV 1999 – *Svešvārdu vārdnīca*. Vairāk nekā 15000 citvalodu cilmes vārdu un terminoloģisku vārdkopu Dr. philol. Jura Baldunčika red. Rīga : Jumava, 1999.
15. Veisbergs 2000 – *Jaunā latviešu-angļu vārdnīca*. Aptuveni 60000 pamatšķirkļu un frāžu prof. A. Veisberga red. Rīga : EAI, 2000.